

# İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi

## Comparison of Imam Gazâlî and Thomas Aquinas's Understanding of Political Justice

Gökhan Kömür<sup>1</sup>

*Bayburt University, Rectorship, International Relations Office*

---

### ABSTRACT

This study focuses on Imam Gazâlî and Thomas Aquinas who are much significant for the world of science. Both of them have passed through a deep educational filter during their periods; they have put much important works in context of their belief. One of them for the Christian world and the other for the Islamic world have been a milestone. Both philosophers gave particular attention to justice and defined it in line with their own ideas. They argued that the happiness of people would be possible through a fair administration. They emphasized that the source of happiness is reason. They also underlined the relationship between reason and being just. They argued that the state stems from the necessity of social order, which is a general principle in both the Christian and the Islamic philosophies. In addition to the studies that they wrote on theology, philosophy, and religion, they left some works for the administrators of state behind them. They have advised for statesmen by these studies, they have wanted that they had to behave in justice. In this way, they have put their understanding of political justice forwards. The aim of this study is to compare the idea of political justice of these two important philosophers with the similarities and differences between their understandings.

**Key Words:** State, justice, political justice, belief

---

### ARTICLE INFO

*Received:* 04.05.2019

*Revision received:*  
10.05.2019

*Accepted:* 11.05.2019

*Published online:*  
21.05.2019

---

---

<sup>1</sup> Corresponding author:

*Lecturer.*

[gkomur@bayburt.edu.tr](mailto:gkomur@bayburt.edu.tr)

0506 674 63 97

## **İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas'ın Siyasal Adalet Anlayışlarının Karşılaştırılması**

**Gökhan Kömür<sup>1</sup>**

*Bayburt Üniversitesi, Rektörlük, Uluslararası İlişkiler Ofisi*

---

### **ÖZET**

Bu çalışma, bilim dünyası için çok önemli iki isim olan İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas'ı ele almaktadır. Her ikisi de dönemlerinde derin bir eğitim süzgecinden geçmiş, inançları doğrultusunda çok önemli eserler ortaya koymuş ve biri Hristiyan dünyası için diğeri ise Müslüman âlemi için birer yapı taşı olmuşlardır. Her iki düşünür de adalet konusuna ayrı önem vermişlerdir ve kendi düşünceleri doğrultusunda adalet tanımları yapmışlardır. Her ikisi de insanların mutlu olmalarının adil bir yönetim ile mümkün olacağını savunmuşlardır. Mutlu olmanın kaynağının akıl olduğuna vurgu yapmışlardır. Adaletli olmanın akıl ile olan ilişkisi üzerinde de durmuşlardır. Hristiyan ve İslam düşüncesinde genel bir yargı olduğu gibi devleti, toplumsal düzenin zaruretinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Özellikle, ilahiyat, felsefe ve din konularında yazmış oldukları eserlerin yanında devlet idarecilerine hitaben yazmış oldukları eserleri de bulunmaktadır. Bu eserlerde yöneticilere nasihatler vererek adaletli davranmaları konusunda tavsiyede bulunarak siyasal adalet anlayışlarını da ortaya koymuşlardır. Bu çalışmanın amacı bu önemli iki düşünürün siyasal adalet anlayışlarını karşılaştırarak düşünceleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır.

---

### **MAKALE BİLGİSİ**

*Alınma Tarihi:*  
04.05.2019  
*Düzeltilmiş hali alınma tarihi:* 10.05.2019  
*Kabul Edilme Tarihi:* 11.05.2019  
*Çevrimiçi yayınlanma tarihi:* 21.05.2019

**Anahtar Kelimeler:** Devlet, Adalet, Siyasal Adalet, İnanç

---

---

<sup>1</sup> Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

*Öğretim Görevlisi*

[gkomur@bayburt.edu.tr](mailto:gkomur@bayburt.edu.tr)

0506 674 63 97

## **Giriş**

Orta Çağ genel itibari ile hem İslam hem de Batı dünyasında felsefenin geliştiği bir dönem olmuştur. Bu bakımdan felsefe ve teoloji alanında çok önemli isimler yetişmiştir. Bu dönemde yaşayan filozoflar da birbirlerinden etkilenmişlerdir. Thomas Aquinas İslam dünyasının Batı'yı her alanda etkilediği bir dönemde yaşamıştır (Türcan,2006:340). Aynı çağda yaşayan İmam Gazâlî de Müslüman ve Hristiyan filozoflarını büyük ölçüde etkilemiştir. Karşılaştırılan bu filozofların aralarında birçok benzerlik bulunmasına rağmen birbirlerine tamamen zıt oldukları noktalar da bulunmaktadır. Hatta bazı yazarlara göre de birbirlerinden açıkça etkilendikleri konular olmuştur ama bu konuda net bir bilgi yoktur. İkisi de hem kendi dönemlerinde hem de kendilerinden yüzyıllar sonra bile önemli birer isim olmuş, eserleri ve fikirleri çağları aşarak bilim dünyasına birçok katkı sağlamıştır.

Dönemlerinin siyasi otoritelerinden övgüler alarak siyasal alanda da yapmış oldukları çalışmalar bir hayli önem kazanmıştır. Tabi bu kadar derin ve çok boyutlu iki önemli ismin tüm yönlerini ele alıp değerlendirmek sadece bir makale konusu olmaktan çok uzaktadır. İmam Gazâlî'den ve Aquinas'tan iki önemli isim olarak bahsedilmesindeki temel amaç, onları sadece bir alanda kısıtlamanın mümkün olmamasıdır. Özellikle İmam Gazâlî, çağlarının ötesine geçmiş, bir başkasıyla kıyası çok da mümkün olmayan, eserleri bugün dahi her evde bulunan, tasavvuf başta olmak üzere birçok bilimsel ve ilmi ekolün kurucu üstadıdır. Bundan dolayıdır ki, böyle bir çalışmanın yapılması çok yönlü bir araştırma ve uzun bir zaman aralığı gerektirmektedir.

## **Yöntem**

Araştırmamızın konusunda daha önce yapılan benzer çalışmalar bulunmakla beraber yapılan çalışmaların birçoğu bu filozofları farklı yönleriyle ele almış ve birbirleriyle bu konuda karşılaştırma yoluna gidilmemiştir. Bu çalışmada izlenen yöntem, her iki bilim insanının bazı konulardaki görüşlerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada bu iki ismin önce biyografilerinden, önemlerinden, devlet anlayışlarından da yararlanarak ve konu başlığından da çok uzaklaşmamaya çalışılarak siyasal adalet anlayışları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Adalet kavramının çok yönlü olması ve bu kavramın birden çok alt bölümlerinin bulunması bu çalışmanın konusuna girmediği gibi ayrıca bu kavramların tümünün incelenmesi ayrı bir çalışmanın yapılması ile gerçekleşebilir. Bu sebeple bu çalışmaya konu olan adalet kavramı açıklandıktan sonra konu ile ilgili olan siyasal adaletin tanımı da yapılarak konuya tarihsel bir arka plan ile geçiş yapılacaktır (Çeçen,1990:25).

## **Amaç**

Çalışmamızın amacı önceden yapılmış araştırmalarda eksik kalmış ya da geliştirilmeye açık noktaları tespit etmek ve her iki düşünürümüzün siyasal adalet anlayışlarındaki benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarak bilim dünyasına bir katkı sağlamaktır.

## **Öneri**

Bir noktanın altını çizmekte fayda bulunmaktadır: İmam Gazâlî gibi büyük bir İslam düşünürü ve mutasavvıfı, Thomas Aquinas ile kıyaslanamaz bir bilgeliktedir. Bununla birlikte Hz. İmam nasıl ki İslam dünyası ve hatta Batı dünyası için önemli ve kıymetli ise, Aziz Thomas Aquinas da Hristiyan dünyası ve Batı için o kadar kıymetlidir.

### **1. Adalet Kavramı**

Felsefe tarihinin önemli konularından biri olan adalet, çok eskilerden gelen tarihî bir gelişim sürecine tanıklık etmiştir. Farklı disiplinler içinde tartışma konusu olan adalet kavramı

genellikle felsefenin içine dâhil edilmiştir. Fakat zamanla hukuk sosyolojisi ve hukuk felsefesi olmak üzere başka alanların da kapsamına girmiştir(Toprakkaya,2009:628).

Adalet kelime olarak sözlükte “ Doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek, aynı seviyede kılmak ve onu yerine getirmek, herkese hakkını veren fazilet, herkesin kanunca tanınmış hakkını vermek, bu hakka ilişmemek ilkesi ve eylemi anlamına gelmektedir”(Sezgin,1986:37). Başka bir tasvir ile adalet, insanın hayatta sahip olduğu değerlerin hakka ve hukuka uygunluğunu esas alan tarafsız, doğru, dürüst bir ilke şeklinde hayatımızda yer almaktadır (Cevizci,2005:13). Heywood ise adaleti, cezaların ve ödüllerin ahlaki olarak ve haklı bir nedene dayanarak verilmesi şeklinde tanımlamıştır (Heywood,2006:591). Esasında fazilet olan adalet kavramı, filozoflar tarafından mutluluğa ve iyi olana ulaşmanın en önemli unsurlarından biri olarak görülmüştür (Osmanoğlu,2011:3).

Adalet, hukuki ve toplumsal bir kavramdır. Hukuki açıdan ele alındığında adalet bir arada yaşayan bireylerin birbirlerinin haklarına saygı göstererek, hakkın hak sahibine verilmesi demektir. Adalet herkesin kanunların izin verdiği noktaya kadar, haklı olduğu şeyi yapması olarak da yorumlanabilir (Kayaoğlu, ty: 201)

### **1.1. Siyasal Adalet**

Siyasal sonuçlar elde etmek için adaletin kullanılması siyasal adalet kavramını ortaya çıkarmıştır. Siyasi iktidarlar, gücü elde ettiklerinde kendilerine uygun bir adalet anlayışını da ortaya çıkarırlar. Her siyasal otoritenin hukuk sistemi kendi doğasından oluşan adalet anlayışından farklıdır. Kendi oluşturmuş olduğu kanunlar esasında politik ilkelere dayanmaktadır. Kanunlar kimler tarafından koyuluyorsa, o kanunlar onların menfaatlerine uygun yapılır. Halkın diğer kesiminin beklenti ve menfaatlerinin kanunlarca dikkate alınmaması adaletin giderek siyasallaşmasını sağlamaktadır (Akt. Çeçen,1990:29).

## **2. Tarihsel Arka Plan**

Adalet sosyal bilimler içerisinde uzun yıllardır süregelen bir tartışmanın bir parçası olmuş ve üzerinde en çok düşünülen farklı alanların güdümüne giren bir kavram olmuştur (Güriz,ty:13). Adaletin ve esas konumuz olan siyasal adaletin tanımı yapıldıktan sonra çalışmanın konusuna zemin oluşturacak adalet kavramının tarihsel arka planı, ileride İmam Gazâlî ve Thomas Aquinas’ın görüşlerine bir zemin oluşturacaktır.

İncelenen iki düşünürün Orta Çağ’da yaşamış olduğu göz önünde bulundurulursa o konuya geçmeden önce o zamana temel olmuş bir döneme bakılması faydalı olacaktır.

Antik Yunan ve Orta Çağ Filozoflarında adalet kavramı kökeninde bir ahlaki fazilet olarak kabul edilmiştir (Urhan,2016: 104) . Orta Çağ adalet teorileri, içerik ve yöntem açısından büyük ölçüde, Platoncu hiyerarşik toplum modelindeki iş bölümü ve uzmanlaşma ile Aristoteles’in erdemi aşırılık ve noksanlıklardan kaçınarak uçların orta noktası olarak gören anlayışına dayanır. Platon ve Aristoteles sosyal, dini, siyasi ve hukuki açıdan ortaçağ adalet teorilerini derinden etkilemişlerdir (Osmanoğlu,2011:4).

Bu iki filozofun bu etkilerinin incelenmemesi adalet hakkındaki görüşlerine değinilmemesi Orta Çağ’da ortaya çıkmış adalet teorilerinin anlaşılmasını zorlaştıracaktır.

### **2.1. Eski Yunan Düşüncesinde Adalet Kavramı**

Adalet kavramı Yunan düşüncesinde öncelikle reddetme kavramı ele alınarak ortaya çıkmış ve önce adaletsizlik belirlenerek adaletin ne olduğu tanımlanmıştır. Felsefenin henüz olgunluk aşamasına ulaşmadığı bu yıllarda adaletsizliğin olmamasını adaletin ortaya çıkmasına bağlamışlardır (Güriz,ty:13). Yunan filozofların adaletin eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara da eşit olmayan bir şekilde verilmesi konusunda aynı düşündükleri bilinmektedir. Yani herkes kendine layık olan adaleti talep etmiş olur (Urhan,2016:104). Yunan felsefesinde adalet hem ahlaki hem de politik bir anlam ifade etmektedir. Yunan filozoflar, bir arada yaşayan insanların

kendi üstlerine düşen sorumluluklarına ve esas erdemlere göre yaşamalarına bağlı olarak adaletin kendiliğinden tecelli edeceğini savunmuşlardır (Urhan,2016:105).

## **2.2. Platon'un Adalet Anlayışı**

Platon'a göre ideal devlet, kanunlara ihtiyaç duyulmadan idare edilen devlettir. Ama yine de bu yönetim için adaletin, bilgeliğin ve ölçünün olması şarttır. Adalet kimsenin başkasının işine burnunu sokmaması ve herkesin kendi işine bakmasıdır (İşçi,2004:68).

Platon düşüncesinde adalet kavramına sıradan anlamından daha kuşatıcı bir anlam yüklemiştir. Adalet insanın sahip olduğu diğer faziletlerden daha farklı bir seviyededir. Daha ziyade bir düzene, birlik ve beraberliğe bağlı kanuni bir ilkedir. Bu doğrultuda adalet, ruhun bölümlerinin kendilerine düşen görevleri yerine getirmelerini ve bu görev sınırlarının dışına çıkmamasıdır. İnsan ruhunun fazileti ancak bu şekilde dürüstlüğe kavuşur (Osmanoğlu,2011:23-24). Platon eserlerinde adaleti, cesaret, bilgelik ve ölçülülükten sonra gelen dördüncü ana erdem olarak ele almıştır (Urhan,2016:104).

## **2.3. Aristoteles'in Adalet Anlayışı**

Adalet, Aristoteles için diğer bütün faziletleri kapsayan ve yasalara karşı gelmemekle şekillenen her şeyin sütünde olan en kusursuz bir fazilettir. Aristoteles adaleti ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki dağıtıcı adalettir. Buna göre hak ve onur herkesin hakkına uygun bir şekilde içinde bulunmuş olduğu ortam gözetilerek kişisel çabaya göre paylaşılmalıdır. İkinci adalet türü ise düzeltici adalettir ve daha çok insanların birbirleri ile olan ilişkilerinin yapılan anlaşmalar sayesinde düzenlenmesi ile ilgilidir. İnsanların davranışlarının doğru olup olmadığı adaletli olup olmadıklarından anlaşılabilir. Kanunlara uymak ve eşitliğe rıza göstermek hak ve adalet ilkelerine sadık kalmaktır (Toprakkaya,2009:628). Ona göre iktidarın esas gayesi erdem, iktidarın kaynağının ise liyakat olması gerekmektedir. Bu nedenle iktidarın hedefi erdemli bir toplum oluşturmaktır. Bunun için de Aristoteles hükümdarların liyakat sahibi olması gerektiğini savunmuştur (Urhan,2016:104).

Aristoteles, adaletin toplum ve devlet hayatı bakımından önemi üzerinde de durmuştur. Bu konuda onun savunduğu üç temel ilke dikkati çekmektedir (Güriz,ty:13):

- 1-Devletin ve toplumun temeli hukuk ve adalete dayanmaktadır.
- 2-Devletin amacı hukuk ve adalettir.
- 3-Devletin temel unsurları hukuk ve adalettir.

## **2.4. İslam Düşüncesinde Adalet Kavramı**

Eski Yunan felsefesinde mutluluk hakkındaki görüşleri ile bilinen sofistlerin düşünceleri o dönemde önemli bir konu haline gelmiştir. Bunu Aristoteles ve Platon'un mutluluk ve erdem ile ilgili görüşleri izlemiştir. Durum böyle olunca bu konu bir şekilde İslam düşünce anlayışına da nüfuz etmiş ve İslam düşünürlerini de etkilemiştir (Akt. Ekinci,2008:3).

İslam filozofları, İslam siyaset felsefesini Platon ve Aristoteles gibi batı düşünürlerinin öğretilerinden etkilenerek tutarlı ve temellendirilmiş bir bilgi felsefesi üzerine oturtmuşlardır. Öteki yandan Yunan felsefesinin kavramsal mirasından paylarını alıp kendi zenginlik ve çeşitlilik içeren fikirleri ile harmanlayarak İslam felsefesi üzerinde özgün bir muhteva oluşturduklarını görebiliriz (Osmanoğlu,2011:108).

İslam dini adalet kavramı üzerinde güçlü ve mutlu bir toplum kurulması için büyük bir titizlikle durmaktadır. Kuran-ı Kerimde bireylere, hâkimlere ve yöneticilere hitaben, taraflardan biri başka bir dinden dahi olsa bile mutlaka adaletli davranmanın öneminden bahsedilmiştir. Bu konu ile ilgili birçok ayet de bulunmaktadır. Bu ayetlere bir örnek vermek mümkündür (Akt. Kayaoğlu, ty:201):

*“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan (hâkimler, insanlar), adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adalet yapın ki o*

*takvaya en çok yakın olanıdır. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız yapın hakkıyla haberdardır.”<sup>1</sup>*

## **2.5. Orta Çağ Düşüncesinde Adalet Kavramı**

Orta Çağ filozoflarının değer verdiği dört esas fazilet bulunmaktadır. Bu faziletler adalet, hikmet, ölçülülük ve cesarettir. Bu dört faziletin en önemlisi ise onlara göre adalettir. Adaletin var olabilmesi için diğer üç faziletin de varlığından söz etmek gerekir. Adalet sadece kişisel ilişkilerde de değil aynı zamanda toplumda da geçerliliği olan genel bir fazilettir. Adalet herkesin payına düşeni hakkı ile veren sürekli bir güç olarak ifade edilir. Adalet sağlamak hem fiiliyatta hem de niyette adil olmaktan geçer. Adaletin temelinde mutluluğa ve iyiliğe ulaşma çabası vardır. Aynı zamanda eşitlik, hak, kamu faydası ve hukukla ilgili işler adaletin konu alanı içine girmektedir (Osmanoğlu,2011:3).

Thomas Aquinas adalet ve temel faziletler konusunda Hristiyan inancı ile Grek düşüncesi arasında bir bağ kurarak bir sentez oluşturmuştur. Ona göre devletin temeli adaletle dayanmaktadır ve devlet yöneticisinin esas görevi adaleti sağlamaktır. İmam Gazâlî de adaleti diğer erdemlerin bir sonucu olarak görmektedir ve diğerleri ile beraber bütüncü bir fazilet olarak nitelmiştir. Yine aynı şekilde İmam Gazâlî diğer İslam filozofları gibi en yüksek mutluluğa ve iyiliğe adil bir devlet sayesinde ulaşabileceğini savunmuştur. Bu doğrultuda filozoflar adaletin, ekonomik, siyasal, toplumsal ve hukuksal sistemin temelinde yer aldığını savunmuşlardır (Osmanoğlu,2011:3).

## **3. İmam Gazali (1058-1111)**

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed İbn Tavus Ahmet et-Tusi- eş- Şafii olan İmam Gazâlî, 1058 yılında Kuzeydoğu İran'da şimdi Meşhed kenti yakınlarındaki Tus şehrinin iki kasabasından biri olan Gazal'da doğmuştur. İmam Gazâlî ilk eğitimini alanında kendini geliştirmiş zahit bir derviş olan babasından almıştır (Cevizci,2001:165). Kendisi fakir ve salih bir adam olan İmam Gazâlî'nin babası çok okumuş bir kimse olmamakla beraber âlimleri severdi (Ayni,2011:42). Gazâlî babasının erken vefatından sonra ünlü bir kelamcı ve fakih olan amcasından eğitim almıştır. Henüz çok gençken ünlü Nizamiye Medreseleri'nin bulunduğu Nişabur'a gitmiş ve kelam, mantık, felsefe, fıkıh, tasavvuf ve doğa bilimleri gibi birçok alanda sağlam bir eğitim görmüştür (Cevizci,2001:165). İmam Gazâlî buradaki eğitim yıllarında standart bir eğitim programının dışında esas eğitimini Kuran-ı Kerim ve hadislerin tefsir açıklamalarından almıştır. Aynı zamanda mezhepler arasındaki inanç farklarını, Arapça grameri ve hadisler ile ilgili biyografik bilgiler ile de yakından ilgilenmiştir (Watt,1989:16).

İmam Gazâlî özgün bir düşünce adamı olmuş ve hiç fikri akıma ya da ekole katılmamış ve çok çeşitli alanlarda eserler vererek bağımsız filozoflar arasında anılmıştır (İşçi,2004:172). Genç yaşta büyük başarılar elde ederek kabiliyetini ortaya koymuştur. Felsefe ve kelamdaki engin bilgisi Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün dikkatini çekmiş ve bu durum onun takdirini kazanmasını sağlamıştır (Ülken, 2015:131). Daha sonra bu beğeni karşılıksız kalmamış ve Nizamülmülk tarafından daha önce eğitim almış olduğu Nizamiye Medresesi'nin kelam kürsüsünde görevlendirilmiştir (Cevizci,2001:166).

Yapmış olduğu çalışmalar ile bir âlim olarak büyük bir şöhret kazanmış fakat bunun neticesinde işlerini yapamayacak derecede psikolojik bir rahatsızlık geçirmiştir ve durum iç âleminde ciddi değişimlere neden olmuştur (Cevizci,2001:166). Bu rahatsızlığı, sahip olduğu bilgi tecrübe ve metotlarının yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Bu hastalığının sonucu onu farklı alanlara yönelmesine sebep olmuş ve sufizme ilgi duymaya başlamıştır (Sarioğlu,1996:89).

---

<sup>1</sup> Maide,8

Başarılı, dolu dolu bir öğretim ve şerefli bir hayattan sonra sufizme ayrı bir özen göstermiş ve sufilik yoluna girmiştir (Ayni,2013:43). Daha sonra medresedeki görevini bırakarak Bağdat'tan ayrılmış ve Şam'a gitmiştir. Şam'a gidiş nedeni bu şehrin tasavvufi bir hayata elverişli olması ve çeşitli olanaklara sahip olması şeklinde yorumlanmıştır. Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiştir. Hac yolculuğundan sonra ise tekrar Bağdat'a dönmüş burada az bir zaman kalmış ve daha sonra memleketi olan Tus şehrine geri dönerek müritleri ile yaptırmış olduğu tekkesinde sufizm hayatı sürmüştür. Bu süre zarfı içerisinde kendini ilime adanmış ve resmi bir sıfatı olmadan çok sayıda öğrenci okutup yetiştirmiştir (Orman.2014:44-45).

Gazâlî insanların bir arada yaşamalarında adaleti olmazsa olmaz bir unsur olarak görmüştür. Fakat yine de bunun yeterli olmayacağını söyleyerek bu durumu daha bir üst seviyeye taşımıştır. Adaleti ihsan adıyla nitelediği bir kavramla tamamlamayı tavsiye etmiştir. Gazâlî, akıl ile adalet arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu dile getirmiştir. Akıllı olmayanın adil davranamayacağını söylemiştir. Adil davranmayanın ise öteki dünyada sonunun cehennem olacağını belirtmiştir. Her türlü mutluluğun kaynağının akıl olduğunu savunmuştur (Orman,ty:3).

Gazâlî İhya'u Ulumu'd Din adlı eserinde adaleti her hak sabine hakkının verilmesi olarak tanımlamıştır. Buna yakın bir ifade ile de kişinin hakkının eksiksiz bir biçimde alması olarak ifade etmiştir. Adaletin, ümit ve korkuyu dengelediğini söylemiştir. Gazâlî'nin adalet anlayışında ırk, renk, din ayrımı olmamıştır ve herkesin adaletten eşit şekilde pay alınması gerektiğini savunmuştur. Hatta Evzai'den halife Ebu Cafer Mansur'a hitaben " Yönetimin altındaki insanların hepsinin, kızılının, siyahının, Müslüman ve kâfirinin senden alması gereken bir adalet payı vardır" diyerek uyarıda bulunmuştur (Akt.Orman,ty:31-32).

İmam Gazâlî'nin hemen hemen tamamı bu dönemde yazılmış olan en önemli eserleri, başyapıtı sayılan İhya'u Ulumu'd Din (*Din İlimlerinin Canlandırılışı*), Makasidu'l-Felasife (Filozofların Niyeti) Thafütü'l Felasife (*Filozofların Tutarsızlığı*), İktisad fi'l İtikat (*İtikatte İktisat*), Mişkatu'l-Envar (*Nurlar Feneri*), el Munkizu mine'd Dalal (*Dalaletten Hidayete*) dir (Akt.Cevizci,2001:165). Devlet ve siyasetle ilgili eserlerinin en önemlisi ise Nasihatü'l Muluk ile Fazaihu'l Batiniyye yer almaktadır. Nasihatü'l Muluk adlı eserini o dönemin Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in isteği üzerine ve hayatının sonlarına doğru kaleme almıştır. Kitabın içeriği tamamen devlet ve adil devlet yönetimi ile ilgilidir. Adalet ve insafın esaslarını on başlık altında toplayarak Sultan Sencer'e tavsiye olarak yazmıştır (Orman,ty:31-32). Hayatının sonlarını sade bir şekilde yaşamış ve 1111 yılında vefat etmiştir. Mezarı Tus Kalesi tarafındaki kapının doğusunda ve şair Firdevsi'nin mezarına yakın bir konumdadır (Ayni.2013:45).

### **3.1. İmam Gazâlî'nin Önemi**

İmam Gazâlî Hüccetü'l-İslam unvanı ve Ebu Hamid künyesiyle de anılmaktadır ve esas amacı hakikati aramaktır. Kendi ifadesi ile doğuştan gelen varlıkların hakikatini (hakaiku'l umur) kavrama tutkusu, daha ilk gençlik yıllarından itibaren taklitten kurtulup tahkike erme gayretine dönüşmüştür (Sarioğlu,1996:89). İmam Gazâlî'nin ilime olan aşırı tutkusu ve ilgisi onu her alanda araştırmaya yapmaya zorlamıştır. Bu sayede birçok din, fikir akımı ve bilim alanında yüksek bilgi sahibi olmuştur.

İmam Gazâlî, kelam, tasavvuf, felsefe, bätinilik olmak üzere dört ana düşünce akımı üzerine çalışmalar yapmıştır (Orman,2014:39). İmam Gazâlî fikri ve ideolojik alandaki mücadelelerinden en önemlisini bätinilere karşı yapmıştır (Korkmaz,200:492). İmam Gazâlî'nin bilimsel platformda yaptığı bu mücadelelerle Selçuklu sultanları önemli düzeyde destek vermişlerdir. Bu dönemde Fatimiler'in Bağdat'ta ve Kuzey İran'da sürekli gündemde tuttukları mezhep kavgalarına karşı askeri ve siyasi alandaki mücadele, Selçuklu sultanları

tarafından yerine getirilirken bilimsel alanda da bu mücadele İmam Gazâlî tarafından üstlenilmiş ve yerine getirilmiştir (Korkmaz,200:492).

İmam Gazâlî felsefe eleştirisini XI. yüzyılda yapmıştır. Felsefe düşüncesine karşı durmuş ve bu düşüncenin gelişmesine izin vermemiştir. Bu süreç içinde ciddi bir eleştiriyle karşılaşmamış ve amacına ulaşmıştır. Fakat kendisinden yaklaşık bir asır sonra İslam dünyasının öbür yakasında Endülüs'te bulunan İbn Rüşd Gazâlî'nin eleştirilerine denk bir savunma şansı bulmuştur. Gazâlî'nin yazmış olduğu Tehafütül Felasife isimli eserini tutarsız olmak ile nitelemiş ve bu esere cevap vermek üzere Tehafut et-Tehafut adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserin isminden de özellikle Gazâlî'nin Tehafütül Felasife eserine karşı olduğunu anlamak mümkündür. İbn Rüşd'ün bu eserinin adı “ Tehafut Kitabının Tutarsızlığı” ya da harfi harfine “ Tutarsızlığın Tutarsızlığı” şeklinde Türkçeye çevrilebilir (Orman,2014:92).

İmam Gazâlî Tehafütül Felasife isimli eserinde felsefenin din için çok zararlı olduğunu dile getirmiş ve İslam ve Yunan filozoflarının düşüncelerini eleştirmiştir. Eser bir Müslümanın aklının yetmediği ilahi konularda ve bu konuların çözümünde aklın gücünün yetersiz kaldığı durumlarda felsefeye başvurmak yerine dini açıklamaların yeterli olacağına dayanmaktadır (Akt.Cevizci,2001:166).

### **3.2. Devlet Anlayışı**

Müslüman âlimlere göre devlet, dünya düzeni kuran ve devam ettiren aynı zamanda da ahiret mutluluğu sağlayan bir organizasyondur (Akt.Büyük:2003:105). İmam Gazâlî bu doğrultuda insanların birbirleri ile birlik ve beraberlik içinde yaşamalarının zorunlu olduğunu savunmuştur. Beraber yaşamının insanlar arasında rekabetin ve bazı anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olduğundan söz etmiştir. İnsanların yaratılışları gereği fitratlarında kötü davranışların bulunmasına değinerek haksız davranışlarda bulunabileceklerini dile getirmiştir. Bu durum devlet gibi bir mekanizmanın olması gerektiğini açıkça göstermektedir (Akt.Büyük:2003:106).

İmam Gazâlî, devletin bir ihtiyaç olduğunu belirterek şöyle demiştir: ‘İnsan yaratılışı icabı tek başına yaşayamaz, birbirine daima muhtaçtır. Bu durum, neslin devamı için olduğu gibi ihtiyaçlarını karşılıklı ilişkilerle karşılanması için de gereklidir’. İnsanların beraber yaşarken kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşayacağından daha önce de bahseden İmam Gazâlî, insanların kendi başlarına kaldıklarında birbirlerine zarar vereceklerini, kimsenin bir başkasının mutluluğunu istemeyeceğini de dile getirir. Bu durumu önlemek için İmam Gazâlî güçlü bir hukuk sistemi, güçlü bir hükümet sistemi kadar, bu düzeni sağlayacak otoritenin olması gerektiğini ifade etmiştir. Ve aynı zamanda liyakatli, kabiliyetli, bilgili ve adaletli kimselerin bu otoritenin başında bir lider veya hükümdar olarak bulunması gerektiğini savunmuştur (İşçi,2004:173).

İmam Gazâlî'ye göre, insanlar arasında çıkan çatışmaları önlemek, anlaşmazlıkları gidermek, aralarında birlik beraberliği sağlamak, adaleti tesis ederek güven ve huzur ortamı sağlamak ve bireylere erdemli bir yaşam sunmak devletin temel görevleridir (Osmanoğlu,2011:193).

### **3.3. Siyasal Adalet Anlayışı**

İmam Gazâlî bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalarda hem devletin birlik ve bütünlüğünü hem de toplumun hak ve özgürlüklerini savunmuştur. Kamunun güvenliği ve hoşnutluğu ve devletin dirlik ve düzeni onun için ön planda olmuştur (Korkmaz,2000:494). İmam Gazâlî'nin siyasal düşüncesi o dönemin, dini ve siyasi çatışmaları göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında ona göre, ekonomi ve ahlak gibi pratik bilimler arasında yer alan siyaset, yönetimin adalet uygulamaları ile bütünleşerek insanı dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırır (Akt.İşçi,2004:173).



Devletin, halkın sıkıntıları ile direkt ilgilenmesini, devletin aksayan yönlerini tespit ederek nedenlerini ve bunları hazırlayan ortamları ortadan kaldırmasını dile getirmiştir. İlâveten, bu konularda duyarsız davranmanın toplumsal barışı zedeleyeceğini belirterek aksi tutum ve davranışta olanlara manevi nitelikli ikazlarda bulunmuştur (Korkmaz,2000:494).

İmam Gazâlî, devlet başkanlarına yazmış olduğu eserinde çeşitli nasihatlerde bulunmuştur: *“Müminlerin başkanı! Bütün halkın üzerinde hassasiyetle eğilmeyen, merhametten ve şereften uzak, devletin şerefini korumayan kimseleri vali olarak göstermekten sakınınız. Çünkü sizin bildirmedığınızı ihdas edip, halkın gücünden ziyadesini alırlar, kendi zimmetlerine geçirirler. Bu yüzden siz ceza gününde (ahirette) Allah'ın cezasına ve azabına düçar olursunuz. Dikkat ediniz! Size bildirilen her meselenin uhdesinden gelemeyip göz yumarsanız, bu kadar basit bir şey birkaç gün geçtikten sonra, büyük bir bela olur ki; bütün devlet hazinesini harcasanız bunu gidermeniz mümkün olmaz”* (Gazali,2006:43).

*“Başkan, halkı arasında zulüm ve işkenceyi kaldırır, onlara adil davranırsa toprağında hüküm ferman olur ve bütün düşmanlarına galebe çalar. Böyle yapmayıp halkına zulüm yaparsa idarenin bir gün elinden alınacağı bir gerçektir. Hz. Peygamber: Başkan kâfir de olsa halkına zulüm yapmadıkça idareciliği bakidir”* buyuruyor.” *Bu dünyanın mamur ve harap olması adalet ve zulümle olacağını mutlak surette bilmelisiniz. Başkan halkı arasına adaleti sokarsa dünya mamur, halkı emniyet ve huzur içinde olur”* (Gazali,2006:53).

İmam Gazâlî'nin sultanlara yaptığı bu telkinler kısa sürede sonuç vermiş, vezir ve sultanlar ülke meselelerinde onun görüşlerini almış ve üstünlüğünü takdir etmişlerdir. Aynı zamanda idarecilerin, toplumsal problemlerin arkasında yer alan sosyo-ekonomik ve psikososyal nedenleri tespit etmeleri gerektiğini savunmuş daha sonra gerekli önlemleri almalarını tavsiye etmiştir. Halkı idare edenlerin, idari işlem veya eylemlerde bulunurken toplumsal yapının bilinmesi gerektiğini ileri sürmüş ve idare edilenlerin anlayış ve kapasitelerine vakıf olunması gerektiğini belirtmiştir. Yönetim ile halkın daima iyi diyalog içerisinde olmaları gerektiğini dile getirmiştir. Halkın değer yargılarına saygılı olanların, yanlış ve aksayan davranışları zaman içerisinde halletmeye gayret edenlerin, idare edenle edilen arasındaki diyalogu sağlamış olacağını ve tutarlı bir yönetim sergileyeceğini savunmuştur (Korkmaz,2000:494).

İmam Gazali hükümdarlar için yazmış olduğu bir eserinde yöneticilerin adaletini bir güneşe benzetmiş ve güneşin öncelikle insanın yüreğinden yani yöneticinin içinden doğup bu adalet güneşinin tüm halka yansıdığını dile getirmiştir (Orman, ty:18).

İmam Gazâlî adil devlet düzeni ile insanın sahip olduğu yaşamsal düzen arasında aynı doğrultuda işleyen bir bağ kurmuştur. Nasıl ki insanının yaşamını sürdürmesi vücudundaki uzuvların işlevlerini gerçekleştirmelerine bağlıysa devletin varlığını ise bünyesinde barındırdığı vatandaşların sorumluluklarını yerlerine getirmelerine dayandırmıştır. Zaten ruhen ve bedenen çökmüş bir toplumun uyumlu olmasının söz konusu olamayacağını söylemiş ve adaletin engelleneceğini vurgulamıştır. Adaletin uyumsuz toplumlarda işlemeyeceğini ve engelleneceğini, böyle durumlarda adaletin yerini zulmün alacağını dile getirmiştir. Adaletsiz toplumlarda işlerin zulümle yaptırıldığını dile getiren İmam Gazâlî, bu sebeple herkesin sorumluluklarını hakkı ile yerine getirmesine çok önem vermiştir (Osmanoğlu,2011:197).

İmam Gazâlî'nin devlet anlayışında, hükümdar ile adalet iç içedir. Hükümdarın iki büyük özelliği vardır. Bunlar bilim ve uygulamalardır. İyi bir yönetici, dünyanın geçiciliğini, ölümü, Allah ve peygamberin emirlerini aklından asla çıkarmamalıdır. Ona göre hükümdar adil ise halkın güven kaynağı, yoksa düşmanıdır (Akt.İşçi,2004:175).

İmam Gazâlî, yönetimi bir hukuk meselesi olarak ele almaktadır. Devlet başkanının halkın destek ve itimadını kazanmak istemesini yasalara uygun yaşamasına ve devleti adil yönetmesine bağlamıştır. Çünkü yasalar devlet yöneticisinin en önemli destekçileridir ve adaleti sağlamada bir araçtır. Bunu ispat için yöneticilerin sözü ve uygulamaları birbirine uymalıdır. Adalet yerine şiddet ve baskıya başvuran yönetimlerin uygulamaları anarşiye

davetiye çıkarmaktadır. Bu yüzden adalet her zaman kamu yararı göz önünde bulundurularak sağlanmalıdır (Akt.İşçi,2004:175).

İmam Gazâlî adaletin uygulanması kadar devamlılığına da vurgu yapmıştır. Çünkü *"dinin bekası başkanla, başkanın bekası askerle, askerin bekası mali güçtedir. Aynı şekilde mali güç ülkenin mamur olmasıyla, ülkenin mamur olması ise adil davranmaktır"* der (Gazali,2006:53).

#### **4. St. Thomas Aquinas (1225-1274)**

Thomas Aquinas, Orta Çağ'ların en sistematik ve en kapsamlı Hristiyan filozofudur (Amhart,2008:133). Kendisi Napoli yakınlarında Roccasecca şatosunda çok önemli bir ailenin yedinci çocuğu olarak doğmuştur. Babası tarafından henüz beş yaşındayken eğitimi için Mone Cassina Manastırına gönderilmiştir. Beş yaşından itibaren bu manastırda Benedictus<sup>1</sup> tarikatından eğitim almıştır (Dönmez,2004:12). Fakat burada bir talihsizlik yaşamış Manastır işgale uğramış ve bunu üzerine eğitimi engellendiği için eve dönmüştür. Daha sonra İmparator tarafından kurulan Napoli Üniversitesi'ne kaydolarak eğitim hayatına tekrar başlamıştır (Cevizci,2001:262). Aquinas burada Orta Çağ öğretilerinin temellerini öğrenmiştir. Aynı zamanda Aristoteles'e ilgi duymaya başlamış ve yeni keşfettiği bu filozofun eserlerini ve bu eserlerle ilgili yazılanları inceleyerek felsefe öğrenimine adım atmıştır (Çotuksöken, Babür,2000:233).

Thomas Aquinas, ortaçağ karanlık dönemini yaşarken İslam dünyasının Batı'yı etkisi altına aldığı bir döneme tanıklık etmiştir. Ünlü İslam filozofları olan başta İbn Sina, İbn Rüşd ve Musa Meymun olmak üzere birçok Müslüman filozofunu okumuş ve onlardan Aristoteles hakkında bilgi sahibi olduğu gibi İslam düşüncesini de yakından görme şansı yakalamıştır (Türcan,2006:339).

1244 yılına gelindiğinde ailesinin tüm ısrarlarına rağmen onları dinlememiş ve onlara karşı gelerek Dominiken (dilenci tarikatı) tarikatına girmiş ve burada keşiş olmuştur (Akt.Tarkçı,2006:17) . Thomas Aquinas bu tarikata hem hizmet etmiş aynı zamanda da eğitimine devam etmiştir. Almanya'nın Köln şehrinde keşişlik yaparken Aristoteles konusunda uzman olan Albertus Magnus ile karşılaşmış ve ondan eğitim almaya başlamıştır. Thomas Aquinas bu sayede Aristoteles felsefesi hakkında çok daha geniş bilgilere sahip olmuştur (Cevizvi,2001:262).

Bundan sonra Aquinas Köln, Paris ve İtalya'nın değişik şehirlerinde eğitimler vermiştir. Orta Çağ'da "Magister" (doktora derecesi) olmak hiç de kolay değildi fakat Thomas Aquinas uzun süren çalışmalarından sonra Paris Üniversitesinde Magister olmuş ve bir kürsü elde etmiştir (Çotuksöken, Babür,2000:233). 1259 yılına kadar burada hocalık yapmış, birtakım profesörlerle ihtilafa düştükten sonra Roma'ya gitmiştir. Yaklaşık on yıl süreyle burada kalan Thomas Aquinas hem önemli görevlerde bulunmuş hem eserlerinin büyük bir bölümünü burada kaleme almıştır. 1269 yılında bir kez daha Paris Üniversitesi'nde hocalık yapmaya giden Thomas Aquinas, sadece felsefeye ve felsefi yeniliklere kuşkuyla bakan, Dominikenler'in üniversitede hocalık etmelerine karşı çıkan teologlarla değil, İbn Rüşd'çülerle de sert çatışmalara girmiştir (Cevizci,2001:262).

Thomas Aquinas da öldükten sonra kıymeti anlaşılanlardan olmuştur. 1274 yılında 49 yaşında Fossonuova yakınlarında ölmüştür. Ölümünden neredeyse yarım asır sonra Papalık onu 1332 yılında Aziz ilan etmiştir. Bu olaydan yaklaşık iki buçuk asır sonra da kilise tarafından 1917'de çıkarılan bir kanunla kilise babası payesiyle onurlandırılmıştır (Dönmez,2004:14).

---

<sup>2</sup> Benediktin Tarikatı (Latince: Ordo Sancti Benedicti) Aziz Benedikt'in Kurallarını takip eden Hristiyanlığın Katolik koluna bağlı bir manastır tarikatıdır. Tarikat içindeki her bir manastır bağımsızdır ancak Benediktin Konfederasyonu altında amaçları doğrultusunda ortak hareket ederler. [http://www.turkcewiki.org/wiki/Benediktin\\_Tarikat%C4%B1](http://www.turkcewiki.org/wiki/Benediktin_Tarikat%C4%B1)

Thomas bu kısa hayatında önemli eserler bırakmış ve bu eserleri ortaya koyarken de İslam filozoflarından etkilenmiştir. Öyle ki o, büyük eseri “Summa Theologica” da İbni-i Sina’dan 400’den fazla alıntı yapmıştır. Thomas Aquinas’ın felsefesi Aristoteles’e dayansa da kendisi aynı zamanda özgün bir düşünür olmuştur (Dönmez,2004:15). Orta Çağ’ın en büyük düşünürü olan Thomas Aquinas’ın başlıca eserleri: Doğanın İlkeleri Üzerine (*De Principiis Natuare*), Varlık ve Öz Üzerine (*De ente et esanta*), Tartışmalı Problemler (*Quodlibetal Questions*), Aklın Birliği Üzerine (*De unitate intellectus*), Teoloji (*Summa Theologica*), Aristoteles Üzerine 12 Açıklama kitabı, Bilinmeyen Birisi İçin (*Iber de Causis*) (Akt.Çüçen,200:183).

#### **4.1. Aquinas’ın Önemi**

Thomas Aquinas çağının ötesine geçerek içinde bulunduğu yüzyılın politik ve entelektüel tartışmalarına karşı, Hristiyan felsefesini baştan aşağı değiştirerek yeniden dizayn etmiştir. Thomas Aquinas, Aquistine’i aşarak, 13. yüzyılın entelektüel ve siyasal tartışmalarına karşı, Hristiyan felsefesini yeniden formüle etmiştir. Thomas Aquinas’ın esas gayesi kendinden önce yaşamış teologların yaptığı gibi kendi içinde sistemli bir teoloji geliştirmek ve Hristiyan inancını sistemleştirmek olmuştur (Osmanoğlu;2011:86). Bu dönem Papa ile imparator arasında yaşanan siyasal çatışmalara sahne olmuştur. Bu dönemde Thomas Aquinas iki güç arasında Papanın otoritesini koruyarak imparatorun da geçerli taleplerine saygı göstermenin yollarını aramıştır (Amhhart,2008:133). Papa XIII. Leon’a sorulan bir soruyu Aquinalı’nın bir düşüncesi ile doğru olarak cevapladığı kabul edildiği için, kural olarak doğru düşündüğü varsayılmış. Bu durumda Aziz Thomas’ın yalnızca tarihsel bir ilgiyi değil, Platon, Aristoteles, Kant, Hegel gibi etkisini hala devam ettiren bir etkiyi tasvir etmiştir (Russell,2004:187). O sadece bir filozof değil bir o kadar da tanrıbilimcidir. Zaten o dönemde felsefe ile tanrıbilim birbirinden çok ayrılmamaktadır (Gaarder,2004:204). Thomas Aquinas, Aristoteles’i çok iyi özümsemiş ve onun yöntemlerini en iyi uygulayan Hristiyan teolog olmuştur. Böylece Hristiyanlıkta ortaya çıkan problemlerin çözümünde Aristoteles’in dilini kullanarak en gerekli cevapları bulmuştur (Osmanoğlu,2011:86). Felsefe ile dini, akıl ile vahyi, Grek felsefesiyle Hristiyan inancını uzlaştırmaya çalışan kutsal bir doktrin uzmanıdır. Thomas Aquinas’ı bu noktada Orta Çağ felsefe tarihi, Hristiyan teolojisi, Hristiyan felsefesi, din felsefesi ve dinler tarihinin kesiştiği bir noktaya yerleştirmek mümkündür (Tarakçı,2006:260). Sonuç olarak bakıldığında Platon ve Aristoteles klasik dünya ya da Yunan Felsefesi için neyse, Thomas Aquinas da Orta Çağ veya Orta Çağ felsefesi için odur (Cevizci,2001:260).

Bir rivayete göre, arkadaşları, iri cüssesiyle bir köşede sessiz sedasız duran Thomas Aquinas’a ‘*suskun öküz*’ veya ‘*aptal öküz*’ diye takırlarmış. Bunu duyan hocası Albertus Magnus ‘*Bir gün bu öküzün bağırırları tüm dünyayı kaplayacak*’ diye bir öngöründe bulunmuş. Bu öngörü gerçek olmuş ve Thomas Aquinas’ın yaklaşımı ve öğretileri kendinden sonraki yıllarda giderek yayılmış ve gerçekten de hocasının dediği gibi dünyanın birçok yerinde kabul görmüştür. Hatta öğretilerinin kendi yaşadığı dönemden bile daha etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Tarakçı,2006:259).

#### **4.2. Devlet Anlayışı**

Birçok alanda olduğu gibi sosyal hayatın açıklanması, siyasal yönetimin temelleri ve meşruiyeti konusunda Aristoteles’i kendine kılavuz seçmiştir. Onun fikirlerini Hristiyan inancı ve inananların ihtiyaçları neticesinde eksikliklerini gidermeye çalışmıştır (Cevizci,2001:262). Burada şöyle bir durum karşımıza çıkmaktadır; Thomas Aquinas tek tanrıya inanırken Aristoteles birden çok tanrıya inanmaktadır (İşçi,2004:125).

Siyasi yönetim konusunda, siyasal birlik ve yönetimin kaynağını günah ve kötülükte bulan anlayışa sahip olan Agustinusçu devlet anlayışına karşı çıkmıştır. Siyasi yönetimin her zaman ve her durumda gerekli olduğunu dile getirmiştir (Cevizi,2001:289).

Thomas Aquinas, Aristoteles'in bilim anlayışı çizgisinden hareketle inanç ve imana dayalı teolojik bir bilim ortaya çıkarmıştır. Bu bilim Thomas'ın şahsında felsefi bir bilimdir. Thomas bu bilimi, bilgi kuramsal bir çerçevede inşa ederek Agustin'den net bir şekilde farklı düşündüğünü göstermiştir. Çünkü Agustinusçu bilgi kuramı insanı daha çok ruhi fonksiyonları çerçevesinde değerlendirmektedir ve bu anlayış Thomas'a göre eksik bir anlayıştır (Akt. Dönmez,2004:55).

Birçok konuda Aristoteles'i örnek alan Thomas, siyaset felsefesinde de onu örnek alarak, insanı tabiatı gereği politik ve sosyal bir canlı olarak görmüştür. İnsanların ihtiyaçlarını gidermek adına politik gruplar oluşturmasını gerektiğini savunmuş ve bu toplulukları kurmak için aklın önemli olduğunu savunmuştur. Politik topluluğu onun faydası için çalışan yöneticiler tarafından yönetilmesini ve özgür bireylerden oluşması gerektiğini dile getirmiştir (Tarakçı,2006:255).

Tanrıdan gelmeyen iktidar, iktidar değildir diyerek teokratik görüşünü sergiler (İşçi,2004:126). Fakat iktidarın kaynağı tanrıda olsa da bu kaynağı dünyada kimin kullanacağını halkın kendisi seçer. Bu da doğal olarak yeryüzünde siyasal iktidarın kaynağının insan olduğu anlamına gelmektedir (Göze,2011:92). Thomas Aquinas'a göre, iktidar olgusuna ilahî bir müdahale olmasaydı ve o tümüyle beşeri iradeye bırakılsaydı, bir kişinin diğerlerine hükmetmesi demek olan iktidara tabi olmaya ve desteklemeye kimse yanaşmazdı (Türcan,2006:347). Hükümdarların Papanın görüşlerine önem vermeleri gerektiğini savunmuştur ve ruhun bedene tabi olduğu gibi hükümdarların da Papaya tabi olmaları gerektiğini söylemiştir (Tarakçı,2006:255).

Thomas Aquinas, devletin varlığını, Aristoteles'in felsefesinde ve İslam düşüncesinde olduğu gibi, toplumsal düzenin zaruretine bağlar (Türcan,2006:345). Devletin belli görevleri vardır. Bu görevler arasında, insanların güvenliğini sağlamak, toplumsal adaleti tesis etmek, insanların ihtiyaçlarını gidermek mutlu olmaları sağlamak bu görevlerin başında gelmektedir. İdareciler bu görevleri kanunlar sayesinde gerçekleştirirler, kanunlar ve iktidar sahipleri arasında güçlü bir bağ vardır. Her ikisi de birbirini kontrol altında tutar. İktidar kanunlara zorlayıcı bir etki sağlarken kanunlar da iktidara resmiyet verir ve kaba kuvvet gösterisi olmasına izin vermez (Göze,2011:92). Thomas Aquinas'a göre dört tür yasa vardır. Bunlardan ilki sonsuz yasadır (*lex aeterna*), ikincisi doğal yasa (*lex naturalist*) üçüncüsü insani yasa (*lex humana*) ve sonuncusu ise tanrısal yasadır (*lex divina*) (Ağaoğulları,2011:245-262).

Ortak iyiliği gerçekleştirmek amacıyla bir düzen kurmak, tüm topluma ya da toplumu temsil eden kişiye düşen görevdir (Göze,2011:92). Hükümdarlar halkın iyi yaşamasından sorumludurlar bu yüzden hükümdarlar halkın faydası için çalışmalıdırlar (Tarakçı,2006:255). Onun için devlet yöneticilerine itaat, aynı zamanda Tanrıya itaat demektir. Daha önce de değindiğimiz gibi devletin amacı ortak iyiliği gerçekleştirip insanı erdemli bir yaşayışa kavuşturmadır. Bu yaşayış insanı Tanrıya yaklaştırmalıdır. Buna kilise aracılık ettiği için kilise devletten üstündür (Akt.İşçi,2004:129). Bu arada Thomas Aquinas ortak iyilik ve adalet ilkelerine o derece önem vermiştir ki, toplumun ancak ortak yarara ve adalet ilkelerine bağlı kaldığı sürece yöneticileri seçme hakkına sahip olacağını ileri sürer (Göze,2011:93).

Thomas Aquinas, yöneticilerin uluslararası eylemlerini ahlaki bir zemine oturtmaya çalışarak 'adil savaşın doğasını' tartışmıştır. Savaşın sadece üç şartının yerine getirilmesi halinde yasal olabileceğini savunmuştur. Bunlardan ilki, yetkili olan bir idareci tarafından açılması, ikincisi, savaşın insafli olması. Üçüncü olarak ise yapılan savaşın amacı doymazlık veya korkuyu değil, ya bir iyiliği yerine getirmek ya da bir kötülüğe engel olmak olmasıdır (Heywood,2006:183).

Thomas Aquinas'ın en iyi yönetim biçimi hangisi olduğu sorusuna verdiği cevap, geliştirdiği egemenlik teorisi ile halk egemenliği fikri arasında ilgi kurmasını haklı kılmaktadır (Türcan,2006:348). Ona göre yönetim biçimleri (Aristoteles'te görüldüğü gibi) monarşi, aristokrasi ve politeia'dır. Ancak ortak yarar yerine yöneticiler kişisel çıkarlarını amaç

edindikleri zaman, bu iyi yönetimler zorba yönetim, oligarşi ve demokrasi biçimlerine dönüşür. Monarşi evrendeki birlik düşüncesine uygun olması nedeniyle en iyisidir ama amacından saptığı zamanda yönetimlerin en kötüsü olur. Bu nedenle en iyisi karma yönetim olacaktır (Göze,2011:93). Bu karma yönetim biçimi, tüm yetkilerin en üst yönetici olarak bir kişide toplanması nedeniyle kısmen monarşi, birçok kişi yönetim yetkisini paylaştığı için kısmen aristokrasi ve yöneticiler halk tarafından seçildikleri için de kısmen demokrasidir (Türcan,2006:348).

### **4.3. Siyasal Adalet Anlayışı**

Thomas Aquinas'a göre inançsız olan hükümdarlar da halkını adil olarak yönetebilir, çünkü hâkimiyet ve yönetim beşeri kanunlara dayanır. İnanan ve inanmayan arasındaki fark dini yasanın sınırları içine girer fakat dini kanunlar insan aklına dayanan beşeri kanunları ortadan kaldıramazlar. Fakat dini sebepler ile kilise hükümdarı görevden alabilir. Bu nedenle dünyevi iktidarın özgürlüğü tam değildir (Tarakçı,2006:255).

Herkesin ortak iyiliğini beklemekten ziyade, yöneticinin keyfi arzularına hizmet eden yasalar gibi, insan iyiliğini ihlal eden adaletsiz yasalar, “yasalardan ziyade, şiddetin icraatıdır”. Bundan dolayı da, düzensizlikten sakınma durumu haricinde, yurttaşların böylesi yasalara itaat etme yükümlülükleri de yoktur (Amhart,2008:140). Kötü bir rejimin yasaları, yüce insani erdemleri beslemese bile, hala toplumun huzurunu güvence altına alıyor olabilirler. Bundan dolayı Thomas Aquinas, ortaya çıkacak düzensizlik korkusuyla, adil olmayan yasalara itaatsizliği tavsiye etmede isteksizdir. Toplumda düzensizliğe ve karışıklığa meydan vermemek için gerekirse bu tür yasalara uyulması gerektiğini söyler (Göze,2011:93). Hatta Thomas Aquinas Krallık Üstüne (On Kingship) adlı eserinde, zorbaların zorbalıklarına bir şekilde katlanılabiliyorsa, bu zorbaların öldürülmemesi uyarısında bulunur (Amhart,2008:145). Ancak, Tanrı düşüncesine ters düşen pozitif yasalara, örneğin Tanrı yerine kendisine tapılmasını isteyen bir yöneticinin emrine ise kesinlikle uyulmaz (Akt.Göze,2011:95). Topluma ona karşı direnme ve güce başvurma hakkı tanımaktadır (Türcan,2006:351).

Aquinas, adalet düzeninin sağlanabilmesi için, kişilerin yöneticilere itaat etmeleri gerektiğini söylemiştir. Fakat kişilerin itaatini, yöneticilerin iktidarlarını elde etme ve kullanma biçimlerinin adalet ilkesine bağlı olmasına dayandırmıştır (Türcan,2006:351). Aquinas, Aristoteles'ten hareketle yargılamanın adalete can vermek olduğunu ve bu çerçevede hükümdarın adaletin koruyucusu olduğunu belirtmiştir (Osmanoğlu,2011:106). Sonuç olarak yöneticinin koymuş olduğu yasalar, var oluş sebebine ve gayesine uygun ise, yani aynı iyiliği ve ortak menfaati gaye edinmişse adaletlidir. Yönetici yetki sınırlarını aşmamışsa, o yasaya adil gözüyle bakılabilir, bunun aksine yönetici yetki sınırlarını zorlamışsa, o yasayı adil sayma olanağı yoktur (Göze,2011:90). Aynı zamanda yönetimin meşruluğu onların biçiminde değil, adil olup olmadıklarında aranmalıdır. Adalet ilkesine uygun olmayan yönetim, yetki halka ait olsa bile zorba bir yönetim demektir (Türcan,2006:351).

### **Sonuç ve Tartışma**

Her iki düşünür de devleti toplumsal düzenin zaruretinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Thomas Aquinas'a göre devlet ortak iyiliği gerçekleştiren toplumsal düzeni sağlayan ve insanları erdemli yaşamaya sevk eden ve kaynağını Tanrıdan alan bir kurum niteliğindedir. Ancak ona göre iktidarın kaynağı Tanrı da olsa onun yeryüzünde bir temsilcisinin olması gerektiğini savunmuştur. Ve bu temsilcinin, ortak iyilik, erdemli yaşam, halkın güvenliği gibi toplumsal bir düzenin sağlanması için toplumu adaletle yönetmesi ve adil bir yönetici olması gerektiğini söylemiştir. Onun devlete tasavvuru insanın siyasal ve toplumsal bir varlık olduğu düşüncesiyle paraleldir. İmam Gazâlî de bu noktada hemen hemen Thomas Aquinas ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. İnsanların toplu olarak bir arada yaşamalarının zorunluluğuna dikkat çekerek, birlikte yaşarken kendi aralarında çıkan uyuşmazlıkların

giderilmesi noktasında devleti zorunlu bir ihtiyaç olarak ele alır. Ona göre de devlet, Thomas Aquinas'ın kine benzer bir görüşle, dünya düzeni oluşturmak ve devamını sağlamak gayesiyle kurulan bir kurumdur ve insanlara ahiret mutluluğu sağlar. Ve yine Thomas Aquinas'ın düşüncesiyle bu durumun sağlanması için bir hukuk sistemine, bir siyasi kuruma ve bu kurumu adaletli bir şekilde yönetecek bilgi ve rehberlik kudretine sahip özel şahıslara ihtiyaç olduğundan bahseder. Her iki düşünür de iktidarı kullananların yani yöneticilerin bahsettiğimiz düzeni sağlamaları için belli yasalara ihtiyaçları olduğunu ileri sürerler. Thomas Aquinas bu yasaların iktidara hem meşruiyet kazandırdığını hem de iktidarı kaba bir güç gösterisi olmaktan kurtardığını savunur. Aynı şekilde İmam Gazâlî de yönetimi bir hukuk meselesi olarak ele aldığı için devlet başkanının bu yasalara uygun yaşayıp ve yönetirse halkın desteğini her zaman alacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre yasalar devlet yöneticilerinin en önemli destekçileridir ve adaleti sağlamada bir araçtır.

Thomas Aquinas, adalet ve düzenin sağlanabilmesi için de kişilerin yöneticilere itaat etmeleri gerektiğini söyler. Fakat kişilerin bu itaati idarecilerin iktidarları elde etme ve kullanma biçimlerinin adalet ilkesine bağlı olması gerektiğini savunur. Kısaca bu yasaların ortak iyiliği ve ortak çıkarı amaç edindiği noktada adil olacağını söyler. Yönetici yetki sınırı aşmamışsa o yasaya adil gözüyle bakılabilir eğer bunun aksine yönetici yetki sınırlarının dışına çıkmışsa o yasayı adil sayma olanağı yoktur. Yönetimin meşru sayılabilmesi için onun biçime değil adil olup olmadığına bakılmalıdır. Aynı şekilde de İmam Gazâlî devlet anlayışında da hükümdar ile adalet bir bütündür. Ona göre iyi bir hükümdar, dünyanın geçiciliğini, ölümü ve Allah ve peygamberin emirlerini asla aklından çıkarmamalıdır. Yönetici adil olursa her zaman halkın güven kaynağı olacağından, aksi durumda ise halkın düşmanı olacağından bahseder.

Her ikisinin de kendi dönemlerinde yöneticilere yazdıkları eserleri bulunmaktadır. Yine bu eserlerde yöneticilere nasihatlerde bulunarak halkı ve ülkeyi nasıl yönetecekleri konusunda tavsiyeler vermişlerdir. Her ikisi de toplumsal barışın, huzurun, ortak iyiliğin sağlanmasında yöneticiye büyük görevler düştüğünden bahsetmişlerdir. Güven ve huzur için halka her zaman eşit ve adil davranılması gerektiğini savunmuşlardır. Asla zulüm ve işkence yapılmamasını söylemişlerdir. Thomas Aquinas yöneticiyi Tanrının kanunu ile eğitilmiş bir kişi olarak, kendisine tabi topluluğun iyi yaşamasını sağlayacak vasıtaları bulmakla yükümlendirirken İmam Gazâlî de hükümdara Allah'ın gazabından ve cezasından korkması gerektiğini ahirette yaptıklarının hesabını vereceğini hatırlatarak onu halkına adil davranması noktasında uyarmıştır.

Sonuç olarak biri Hristiyan diğeri Müslüman olan St. Thomas Aquinas ve İmam Gazâlî'nin siyasal adalet anlayışları büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Farklı dinlere sahip olan bu iki düşünürün siyasal adalet anlayışlarının temelinde dini inançlarının etkisi yatmaktadır. Thomas Aquinas devletin amacını ortak iyiliği gerçekleştirip insanları erdemli yaşamaya sevk edeceğini söylerken bu yaşayışın aynı zamanda insanı tanrıya yaklaştırdığını ileri sürmüştür. Ve bu duruma da kilisenin aracılık ettiğini savunmuştur. İmam Gazâlî ise bu durumu, devletin dünyevi huzuru ve ahiret mutluluğu sağlaması açısından gerekli bir organizasyon olarak görmüştür. Devlet başkanının, Allah'ın ve Peygamber'in emirlerinden çıkmamasını savunmuş ve halkında ona itaat etmesi gerektiğini dile getirmiştir

**Kaynakça**

- Ağaoğulları M, A. (2011). Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arnhart, L. (2008).Platondan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi.(Çeviren: Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları
- Ayni, M,A. (2011). İslam Düşüncesinin Zirvesi İmam Gazali.(Hazırlayan: Erol Kılınç). İstanbul: İnsan Yayınları
- Ayni, M,A. (2013). İslam Düşüncesinin Zirvesi İmam Gazali.(Hazırlayan: Erol Kılınç). İstanbul: İnsan Yayınları
- Büyük, C.(2003). "Devlet ve Toplumsal Rolü" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III. Sayı: 4, S.101-111.
- Cevizci, A. (2001). Ortaçağ Felsefesi Tarihi. İstanbul: Asa Kitabevi
- Cevizci, A. (2005), "Felsefe Sözlüğü" İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Çeçen, A. (1990). Adalet Kavramı, Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme, Siyaset I Sosyoloji Dizisi, Gündoğan Yayınları: Ankara
- Çotuksöken, B, Babür S.(2000). Ortaçağda Felsefe. İstanbul :Kabalıcı Yayınevi
- Çüçen, K.(2000). Orta Çağ Felsefesi Tarihi. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dönmez, Süleyman. (2004). Aziz Thomas'ta Felsefe-Teoloji İlişkisi, Bilgi ve İnanç. Ankara: Karahan Kitabevi
- Ekinci, A. (2008). "İbni Haldun'da Adalet Anlayışı". (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezListe.jsp>. 228337
- Gaarder, J. (2004).Sofi'nin Dünyası. (Çev. Sabir Yücesoy).İstanbul. Pan Yayınları
- Göze, A. (2011). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler. İstanbul. Beta Yayınları
- Güriz, A. "Adalet Kavramı" Erişim: 26.Aralık 2013 [http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa\\_yargisi/anyarg7/adnan.pdf](http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg7/adnan.pdf).
- Heywood, A. (2006). Siyaset,(Çev. Mete Yıldız-Bican Şahin) Ankara: Liberte Yayınları
- İmam-ı G. (1969).Devlet Başkanlarına Nasihatül-Müluk.(Çev. Osman Şekerci). İstanbul: Sinan Yayın Evi.
- İşçi, M. (2004). Siyasal Düşünceler Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. İslam'da Adalet Mefhumu Erişim: 09 Mart 2019 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9836.pdf>

- Korkmaz, F.(2000) “Toplumsal Olaylar Karşısında Gazali'nin Tutumu.” İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:13. Sayı 3-4. S.492-494.
- Orman, S. (2014). Gazali. Biyografisi, Hakikat Araştırması, Felsefe Eleştirisi, İhya Hareketi, Etkisi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Orman, S. “Gazali Düşüncesinde Adalet Ve Sosyal Adalet Meselesi” Erişim: 08 Şubat 2019 [https://www.academia.edu/35609012/Gazali\\_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncesinde\\_Adalet\\_Ve\\_Sosyal\\_Adalet\\_Meselesi\\_Sabri\\_Orman](https://www.academia.edu/35609012/Gazali_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncesinde_Adalet_Ve_Sosyal_Adalet_Meselesi_Sabri_Orman).
- Osmanoğlu, Ö. (2011). Orta Çağ Siyaset Felsefesinde Adalet. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezListe.jsp.291553>
- Russell, B. (2004). Batı Felsefesi Tarihi 2 (Çeviren: Muammer Sencer). İstanbul: Say Yayınları
- Sarıoğlu, H. (1996). “İbn Rüşd'ün Bakışıyla Gazzali ve Felsefe” İlmî Araştırmalar, 3. s.88-90
- Sezgin, A. (1986). “İslam'da Adalet Üzerine Bir İnceleme.” Diyanet Dergisi Cilt: XXII Sayı: 3.ss.37
- Tarakçı, M. (2006). “St. Thomas Aquinas”. İstanbul: İz Yayıncılık
- Toprakkaya, A. (2009). “Aristoteles'te Adalet Kavramı”. The Journal of International Social Research. Volume 2/6 Winter 2009. Ss 628-633.
- Türcan, T. (2006).”Saint Thomas Aquinas'un Egemenlik Teorisi ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Temelleri Üzerine” [ErişimTarihi:26.11.2013<http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>]
- Urhan, Veli. (2016) “Siyaset Felsefesinde Adalet, Özgürlük, Eşitlik” Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Sayı: 26. S. 104-105.
- Ülken, H,Z. (2015). İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru Kaynakları ve Etkileri, İstanbul: Doğu Batı Yayınları
- Watt, W. M. (1989). Müslüman Aydın Gazali Hakkında Bir Araştırma.(çev.: Hanifi Özcan). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

[http://www.turkcewiki.org/wiki/Benediktin\\_Tarikat%C4%B1](http://www.turkcewiki.org/wiki/Benediktin_Tarikat%C4%B1)